

szempontjából revízióra szorul legnagyobb elbeszélőknek az irodalomtörténetírásunktól elfogadott képe. Elszegényítést jelent az egyfajta magatartásformára — a Petőfi-típusra — valókorlátozás; a móríci tartás, minden ellentmondásosságával együtt is, forradalmi. Ezt a felfogást követve talán Illyés sokrétű pályájáról is rajzolható gazdagabb, hitelesebb kép. Izsák Józsefnek megvan a tehetsége, csak erőt kell merítenie ahhoz, hogy elsőként szánja el magát e vállalkozásra. (Szépirodalmi.)

SZAKOLCZAY LAJOS

Elérhető? Elérhetetlen?

A KILENCEK MÁSODIK ANTOLOGIÁJA

(„CSOMAGOLD ÖSSZE FÉLELMÉIDET”) Ritka és rendhagyó eset, hogy egy több mint tíz év előtt indult költőcsoport ismét együttesen akar megmutatkozni. Ritka, mert az *Elérhetetlen föld II.* című antológiába egymás bátorítására már nem szolgáló, önálló arcú költők kerültek egymás mellé. E magabiztos vállalkozásban nem kevés a kihívó szándék: *eddig, idáig* jutottunk anélkül, hogy föladtuk volna elveinket. S erős a bizonyító anyag is, görcsös-ségnek semmi nyoma. A hajdani keserves indulásnak — könyvüket egyetlen kiadó sem akarta megjelentetni — ma már csak legendája van, amely a legkisebb, de mindig *győző* fiú próbáira emlékeztet. Egyikük sem roppant bele a küzdelembe, csupán a hegek látszanak, a seb mélysége szerencsére nem. A Kilencek, hála a baráti közösségnek és a mindkét antológiát összeállító Angyal Jánosnak, élnek, munkálkodnak, egyikük-másikuk több műfajban is jelen van az irodalomban. Öröm nyugtázni, hangjuknak, látásmódjuknak, közép-európai gondolatviláguknak érvényt szereztek, a magyar költészet szegényebb volna nélkülük.

Már első antológiájukat a közösségre találás, a vers mint moralitás jellemezte. Az 1969-ben megjelent gyűjtemény előszavában ekképp mutatja be őket Nagy László: „Etikus költők, felelősségvállalók.” Szintén ő említi azt is, hogy eme fiatalok „Leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is.”

Mi van mögöttük? Bukott forradalmak, önsírató gyász, nemzetet ostromozó felelőtlenség. És nem kevészer zűrzavar. Az 1956-os tragédiát követő konszolidáció nemzedéke ez; ellentétben a „tűztáncosokkal”, nem föltétlen azért indult, hogy hangos szóval hitet tegyen az új rend mellett. Ők gondolkodással — Fábry Zoltán így mondaná: az erkölcs parancsszavával — akartak hitet tenni. Szabadságézményük sokszor idilli, romantikus. Ha Petőfit álmodják elveik mögé támasznak, csak azért, hogy ne lehessen többé lopni a jognak asztaláról. Kitért szívűek, nyíltak, indulatosan utasítják el a családi történelmet meggyalázók — volt idő, hogy a politika is kedvelte — handabandáit. Nem hisznek a „bűnös nép” elméletében, fáj nekik az „utolsó csatlós” megnevezés.

Tömör, nagy összetartó erőről tanúskodó csoport. Esztétikai elveik nyilván különböznek, más-más a versírás hogyanja is — Utassy József szabadságharcos indulata és Molnár (Péntek) Imre groteszk, köznapiságra épülő avantgarde-ja a két végpont —, de abban közösek, hogy mindnyájan „közép-európaiságukat” akarják megvallani. „Kosarat tett fejünk alá

a történelem, / főlének e kor vastapintatú álmát” — mondja Kovács István Krzysztof Kamil Baczynskinak címzett sirverse, s e keserves kép különös megjelöltségükre utal. Ők már nemcsak a magyar történelemben, a Dózsát és Széchenyit szülő zivataros századokban vannak ott-hon, hanem az íratlan — sokszor csak közmegegyezésen alapuló — rejtjelek megfejtésében is. Vándorlásaik személyiségformáló történelemtanulás; nincs boldogabb, mint elmerülni egy szomszéd (román, cseh, szerb) vagy a közös szenvedés folytán testvérré lett nép (lengyel, bolgár) múltjában, művelődésében. Az előttük járó nemzedék csupán szórványosan, véletlenszerűen élt ezzel a lehetőséggel — üde kivételként említhető Nagy László tudatos megmerülése a bolgár népköltészetben, s egyáltalán a délszláv lírában —, ők programjuknak tekintették e világtágítási kísérletnek is fölfogható gazdagodást.

Íme, a Kilencek indulásának főbb mozgatói. Noha már a kezdetekkor tele voltak hittel, reménykedhettek is, hiszen minden újabb tartomány megismerése erőt adott harcaikhoz, boldogulásuk nem volt felhőtlen. A magyar társadalom (gazdaság, politika, művészet) meglódulásának kezdete ez, s ha ugyan nem is minden újdonság lett később megőrzendő, végül is ez vezetett a reformokhoz. Ám ők ebben a „lendületben” is tévelyegtek. Verscím mondja, a *Senki Földjén* érzik magukat, kiszolgáltatottnak és fölöslegesnek. Riasztó helyzetértékelésük szerint „az egyhangúság emlékművei közt” járnak; s bár többször bohóchangon éneklük kivertségüket, fáj a tépertség, a megvetettség, az érték tékozlásának az a „nagyúri gögje”, mely többek közt oly elementáris erejű alkotókat is megrendített időlegesen, mint a képzőművész Kondor Béla. *A hontalanság évszaka*, írja verse fölé címnek Mezey Katalin, s miközben érzéketlenül tűzdel meg képekkel a szimbolikus mesét, lelkivilágukat villantja föl a majdnem mindnyájukra jellemző rezzenetlen, mert a bukást csak félig elismerő „fölnyben”. „Az ablakon túl elvérzik a hegy, / fehér bordái közt vörös tölgylomb zuhog. / Idegen égövek fordulnak fölének, / eljön a tél, hontalanságunk / pusztíthatatlan évszaka.”

Mikor a nemzedék hiábavalóságának tudatáról van szó, többnyire Rózsa Endre nagy versét, az *Elsülyedt csatatér* vízióját szokták emlegetni. Kétségkívül benne minden megtalálható: groteszk helyzetmagyarázat, képtelenebbnél képtelenebb találkozások, az ellenfél (ellenség?) nélküli harc összes — megmosolyogtató! — hadrendje. S mindemellett egy csöppnyi fölfokozott, mert az éntudat veszélyeztetettségét érzékelő riadtság, s mögötte az állandóan motosz-káló kérdés: miért nem vívhatják meg *tisztelességgel* harcukat? E, más és más formában előadott, rossz közérzetről tanúskodik majdnem mindenik költő. Utassy József és Kiss Benedek, az 1969-es *Elérhetetlen föld* legtehetségesebbjei, a természeti képekben tobzódó népdalra esküsznek — ez nem zárja ki a magyar irodalmi hagyomány, Petőfi, Csokonai, Radnóti stb. vállalását —, s a „márciusi gyermek” szabadszájúsága jelöli meg soraikat. „Tele a kert vörösre vert / paradicsommal, virággal” komorul el Utassy a furcsa természeti tünemény láttán, s hogy nemcsak a növényvilág izgatja, kiderül az éles, metsző metaforákból is: „dér-zápolyák, zúzmarahorhyk”. Kiss Benedek is állandó „csalán-zúgásban” él, „fergetegben” járkal, s jól-lehet kedélye nem sötétül el olyan gyakran, mint Utassynak, ő is szívesen írja le e végletes sorokat: „Hajnal lesz és fagyott madár / potyog az útra...”

Győri László akkori hetyke versei mögött biznysággként már ott volt egy tehetséges első kötet, Konc(zek) József indulása is biztosabb jövőt ígért, nem évtizedes bukdácsolást. Oláh János, aki később regényekben és drámákban is kipróbálhatta erejét, akkor még nem „jeleket” irt — egyébként ez a változás hozta meg számára a sikert, a némelykor publicisztikus, bár harlekini vers az idők folyamán filozofikus „adatrögzítődéssé” alakult —, és Mezey Katalin heterogén világában egymás mellé került a József Attilára és Nagy Lászlóra visszhangzó „ballassis” fohász a hétköznapi élet rekvizitumait verssé avató látélettel. Utassy Józsefen és Kiss Benedeken kívül talán csak Péntek (Molnár) Imre lírája mutatta a jövőbeni arcot (legalábbis annak vonásait), mely az idők során egyre markánsabb jelleget öltött. És számomra mindkető érték: az is, ahogyan tágítva költészetének határait Utassy, Kiss Benedek és Péntek megőrizte saját magát, s az is, ahogyan Oláh János és Mezey Katalin — náluk legdrasztikusabb s ezért legérzékeltetőbb a váltás — új kalandra indult, az avantgarde irányába kísérletezve. Ró-

zsa Endre szenvedélyes birkózása az anyaggal éppúgy nem újdonság, mint Kovács István zárkózott fegyelmű, szinte fogak közül sziszegett történelmi vádbeszéde, vagy Győri László minden látványosságot kerülő, néha szemérmesnek tűnő lírája. Vesztesnek csupán Konczek József mondható, s nem tudhatni, mivé alakult volna költészete, ha még időben megkapja az önmegmértéshez elengedhetetlen első kötetet.

Az *Elérhetetlen föld II.* című gyűjteményen tagadhatatlanul ott az idő nyoma. Elsősorban a változásé, mely — öröm nyugtázni — értékgyarapodás. Az 1969-es könyv, visszafelé nézve legalábbis így látszik, még csak ígéret volt; a csoportot erős kohézió tartotta össze, s még a más-más minőségű versek ellenére is jól észrevehető a szövetség bátorító hatása. Mostanra mindez megváltozott: nincs szükség már az együtt jelentkezés falkamelegében megbújni, hiszen a bemutatott anyag — megannyi kis antológia — önmagáért áll helyt. Nem a figyelemföhlívó szándék érdekes, hanem a válogatással még karakteresebbé formált arc — ahogy önmagára lát, ahogy a világot szemléli. Korábban egy-egy jellegzetes vers (Győri László: *Vörösrézharang, somfabot, husáng*; Molnár Imre: *Baleseti jegyzőkönyv egy gondnoknő haláláról*; Oláh János: *Elérhetetlen föld*; Rózsa Endre: *Elsüllyedt csatater; Utassy József: Zúg március* stb.) köré szerveződött a mustra, s az ekként kiemelt versek majd minden esetben a csúcst jelentették, most — ez a magas színvonalra vall — nincs ennyire kiugró érték; ami van, az többszörösen magán viseli a tudatosodás nyomait.

Egy-egy költői életmű aligha jellemezhető már, noha kiemelkedő versek az *Elérhetetlen föld II.*-ben is találhatóak, egyetlen verssel. A legjobbaknál több ilyen, egyéniséget meghatározó költemény van. A friss antológia válogatójának könnyebb volt a helyzete, mint 1969-ben, amikor úgyszólván csak a program volt közös. Konczek kivételével nincs olyan költője a csoportosulásnak, ki ez ideig több önálló kötetben ne mérte volna meg tehetségét, teherbírását, ne vázolta volna érdeklődésének körvonalait.

Ami korábban ösztönszerű riadtság volt, a nehezen induló ettől-attól való félelme — például, hogy egyetemes magyarságesszményükre miképp reagál, egyáltalán tudomást vesz-e róla a politika —, az mára sejtésen túli bizonyossággá változott. A fiatalkori rossz közérzet, ennek csak kis hányadát teszik ki az indulás körüli tusakodások, abból is táplálkozott, hogy az azonnal hatni akaró *naiv hit* nehezen tudta elfogadni a taktikázgatásokat, a közéleti szembekötödsi — kényszerít (?) — játékanak normáit. Ebből következően a vers elkomorodása mögött a *csak azért is munkált*, hátha megmenthető még valami a képzletükben csak 1848 tisztaságához mérhető forradalomból. Keseredésüket, hiteltenségüket ugyan jelezték, de mindig — ha csak halovány reménysugár formájában is — bennük volt a vágy: *túlélőként* fölülemelkedni a dolgokon.

Biztak tehetségükben, melyet csak erősített a tágas horizont: egységben szemléltetett történelem, politika, ember. A jóval előttük járó nemzedék, a fényes szellők költőihez hasonló intenzitással akarták megélni e *hármast*, csakhogy ehhez a hatvanas évek közepe/vége már nem nagyon kedvezett. De még a nem mindig „egyértelmű” terepen is volt kitűzhető út, kijelölendő cél, még ha ez utóbbi kilátástalanságáról tanúskodik is a versek képrendszerébe lassan beszivárgó — a megtámadottságérzést szemléletesen kinyilvánító — katonai műszavak egész sora. A pályakezdő versekből kitetsző riadalom, még azoknál is, akik a groteszk fénytörésben látták a dolgokat (Oláh János, Mezey Katalin, Molnár Imre), csupán jelzésszerű; a *Senki Földje* állapot, miként az előzőekben már mondtuk, valós életérzés, de nem kevés benne a művésziesség, a világfájdalmat mimelő artisztikum.

A tudatosodás első, letagadhatatlan jele: a szabadlegényes (kurucos) hetykeség helyébe a belülről megszenvedett, már nemcsak mives szavakban realizálódó félelemérzet lép. E *valóságllra* rangvesztése csak látszólagos, éppen akkor gazdagszik, mikor odahagyván korábban kitüntetett dolgait, az ábrázolható, leírható valóság „elillan” s marad a személyiség megőrzése. Most már mindegy, hogy Utassy hideglelős borzalma, Péntek Imre szőfintora vagy Oláh János azonos szintre emelt „jeleinek” — erkölcs és törvény nevében iratossá karcolt kőtábláinak — fensége kerül-e előtérbe; a káoszt, hangzik az egyértelmű következtetés, le kell győzni.

Az ember autonómiája veszhet el a rosszul fölismeret „szabadságban”. Ezért mondja Péntek azt a mondatot, mely egyikük szájából sem hangzanék idegenül: „csomagold össze félelmeidet”. És azért ír verset az *Éjféli pályaudvar*ról, valójában a káoszról, hogy tudassa, a járat nem az ő érdekükben indított. Föltétlen megfajdító-e a mese — nem veszít-e így művészi erejéből? —, ha az állapotrajz-halandzsza mögötti kérdés, sok más egyéb mellett, azt is sugallja: merre az irány? „szemaforok szemeznek veled / piros kacsintással / a sebesség által megerősökölt / elektronikus menyasszonyok / acél siratókórusa kísér / a pályaudvar éjféiben áll / a vágányok kuszák...”

Zavar, káosz, félelem. Első pillanatban nem venni észre, hogy a költő fölülről szemléli világát. Így megveti. Péntek tudatosan választotta ezt a pózt, ha emlékszünk még a *Borzong a vén tyúk* kissé értelmes „baromfiudvar” filozófiájára, arra is rájöhetünk, hogy miért. Csak evvel a „lefokozott *Önérettel* — „saját erőből váltam senkivé” — érzékeltetheti különállását minden heroizmussal szemben. Az ő parányi volta csupán arra elég, hogy ironikus glosszákat írjon az emberről, ki a „miénk” és az „enyém” közt vergődik, a tábornokról, kibem a fostos budihős tulajdonsága testesül meg. Gyűlöli azokat, akik életükben csak elismeréseket, díjakat, kitüntetésekét kasszifroztak be, lubickolva a jólétben, mígnem egyszer csak kiderült róluk: semmiről nem tehetnek; a „rettentőn buta ember becsületes konoksága” úgy tiszteltetett meg, mintha érték volna.

Idétlen idők — hangzik Péntek megvetése, s pamfletverse az a maszk, melyben megfogalmazódik világérzése. „Hányavetiséget” — noha ez módszeréből következnek — nehéz a szemére vetni, ami flegmaság fölfedezhető a rész világok és a nagy egész egymásra csúsztatásában, tudatosan vállalt léhaság, a malteroskanál, az „áldott tapasztalat”, a boncmester és a hadijelentések esélyét éneklő „filozófia”. Bár Kelet-Európa sebhelyes évszakai, a „néma dátumú” tavaszt, ősz, nyarat és telet ő is figyelmébe ajánlja — verscím mondja — *A jövő ősrégészeinek*, ott remek igazán, ahol ártatlansággal nyugtazza az emberre leselkedő veszélyt. A *Hidegszik* című költemény sok szerencsétlenje úgy viselkedik, mint orvoshoz járó beteg. *Fáznak*: az atombombák, az atom-tengeralattjárók, a páncélosok, a rakétaelhárító rakéták, a vadászrepülőök, a gyorstüzelő ágyúk, a műholdak. A befejezés, a vers csattanója, még fokozni is tudja a sajnálatot, és evvel az értelmes de tárgyyszerű rögzítéssel szinte fölkinálatik a különleges óvóhely: „fázik a puskagolyó / besurran az emberszívbe / a finom puha hűsfészekbe / melegedni”.

(„HELYEMET, AMI NINCS”) Az új antológiában föltűnő vonulat tanúskodik a groteszk megerősödéséről. Péntek (Molnár) Imre mellett leginkább Mezey Katalin költészetében látni e térhódítás jegyeit, de még olyan — korábban feszes — alkotóknál is, mint Győri László, észlelhetők effajta kísérletek. Természetesen az *Elérhetetlen föld II.* csak összefoglaló jelleggel mutatja a változást, a fokozatok mélysége és milyensége az önálló kötetekben követhető nyomon. Többnyire azokban a második kötetekben (Mезey Katalin: *Anyagtanulmány*, Győri László: *Tekintet*, Oláh János: *Jel*, Péntek Imre: *Édesség anti-reklám*), amelyek nem a két antológia közötti félútat jelezték, hanem egymástól elütő arccal, az első kötetekhez viszonyítva érezhető értéktoóbblettel egy új állomást.

Tíz-egynéhány év alatt kiderült, hogy kár volt az első antológiában Mezey avantgarde vonzalmát megnyirbálni — második könyvében olyan versek is helyet kaptak, melyeket az 1969-es *Elérhetetlen föld* nem vett figyelembe —, mert költészetében ez lett a fővonal. Nem a szép, formailag míves vers elhagyására gondolok (erre nem is ildomos, hiszen a *Fohász utoljára* és a *Dal végtére* is nincs messze egymástól), ettől még nyugodtan lehetne ez a költészet avitt. Mezey Katalin gondolatilag megszenvedett világa máshonnan ered: a költő ártértékelt a szavait és főként a versmondatait. Vagylagossá tette őket, már nem csupán a logikai lánc, hanem a tipográfiai játék is beleszól az értelmezésbe. A *Szerkezet* világosan utal erre, de még észrevehetőbb ez a nézőpontot összekeverő vagylagosság a *Határainkban*. Itt már az olvasó — a

közép-európai olvasó — erkölcsére van bízva, hogy melyik „változatot” fogadja el, neki kell döntenie: a győztes vesztes vagy a vesztes győztes oldalán áll-e.

Az *Anyagtanulmány* költője változatokat ír, hazudnánk, ha azt mondanánk: változatokat a félelemre, a sirásra. De nem lehet elvitatni tőle megrendültségét, a fölfokozott izgalmat, mellyel — közép-európai nő lévén — a kisszerű, hétköznapi ügyek bozótosaiba éppúgy be kell pillantania, mint a (kényszer)helyzetbe, ami döntéskényszer egyúttal: magára rótt, kötelesség-szerű tájékozódás az egyetemes és a magyar történelemben, a társadalom és a politika csöppet sem könnyen fölismerhető szabályai közt. Ha Péntek Imrére, legújabb versein még inkább észrevehető, a párizsi *Magyar Műhely* hatott, Mezey Katalinra az újvidéki *Új Symposium*. Mezey nem avantgarde tételeket — van ilyen? — habzolt, hanem bátorságot nyert; s evvel együtt a látás biztonságát kapta, mely jobbára a fölényes anyagkezelésben mutatkozik meg. Nem írja, hanem szerkeszti a verset, méghozzá a Győri László-i „kalendáriumjegyzet” szerint: „Vesszen a mértani szent egyenes!” Van mersze szembenézni egykori „tudatlan és önfejű magabiztosságával” — eme guillotine alatt semmisült meg Kerényi Károly, a „mitoszból való tudós” —, s hogy ünnepélyessé tegye a szakítást fiatalkori énjével, maga is áldoz egy kissé a mítosznak: keleti filozófiák és meghitt bölcsességek közül az őt meghatározó *Csöndet* próbálja kihallani. (A vers sajnos hiányzik az antológiából.) „ez a csönd üres belül / mint egy doboz / de nem fog össze semmit // beszakítom / szakad / rálépek / belapul // de hogy léphetnék rá // benne vagyok”.

Megállapításának nincs sem éle, sem hevülete. Már-már idegborzoló ez a nyugodtság. Az indulás körüli zajok elültek, ami akkor szánalmat keltett volna, sajnálatot, az ma önismeretre valló tényrögzítésnek hat. Ily kilátástalan körülmények közt már megengedhető a játék, és Mezey él is evvel a „lazítással”. A tragikus sorsú Hervay Gizella, a család, a betegség, a történelem és a politika közt vergődő közép-európai nő tudta magát ennyire elengedni egy-egy versében (például a nonszensznek sem utolsó *Lila tapétán a néni* című költeményben), mint ahogy azt a *Semmi több* és az *Albatrosz* költője teszi. Különösen az utóbbi versben érezhető, a hétköznapi helyzet miként fordul át látomásba, hogy az egyszerű étkezés szertartásszerű leírásában ábrázoltathassék mindaz, ami rész és egész dialektikájáról elmondható, s nem kevésbé az *idegen elem* fölbukkanásával csak fokozódó bonyodalmak. Már rég nem a fekete szárnyú, fehér tollazatú óceáni viharhadárórról van szó, hanem a riadtságról, a cselekvésképtelenségről, a félelemről, amik lassan eluralják az asztal fölött lakmározó (?) család képzetét. A kínról, amely gyötrelmé és játék, a szükségről, mely ugyan nem kisebbithető, de az általa kiváltott görcs föloldható — kacajjal.

A Kilencek időközben megtanultak valamit: ünnepélyes méltósággal, s ebből következően fölényrel kell elviselni a vereségeket. Anélkül, hogy elvesztenék tartásukat, e bölcsébbé vált hangon szólnak az őket ért bántalmakról, a haza sebeitől, a történelem furcsaságairól. Magyarságvíziójukat mondták sötétnek, felelős szavukat túlságosan érzékenynek, élménykörüket szűknek — e fura érvelés szerint verseik csak azoknak nyílnak meg igazán, akik bele tudnak helyezkedni az apákat veszített háborús nemzedék élményvilágába —, ők semmit sem adtak föl korábbi álláspontjukból.

Hangjuk lett keserűbb, kételkedőbb, a feszesség oldódásával érdeklődési körük tágabb, nyitottabb.

Győri László valahai rikkantása, „ez a vers eladó”, a kikiáltó hetykeségén kívül valami-féle magamutogató szándékról is tanúskodott. Mutatványnak gondolta a verset, az önfelmutatás próbájának. Lássék a tisztesség, a becsület, a politikai szándék. Ez a nyílt, hamari beszéd — sokszor a témaválasztással is — közel került a publicisztikához. A költő második könyvében szerencsére ennek már alig van nyoma. Noha nem vívódó személyiség, aki csak szüntelen befelé ásással képes önmagát versre kész állapotba hozni, elmélyülése magával hozta a fejlődést. A világot egy kissé József Attilá-s kedvvel-játékkal nézi, nem ismer nagyobb rangot annál, mintha valakire azt mondják: ember. „József Attilát díbolog, / földmelyi zümm-

jét dúdolom / énekének” — így a *Születésnapomra*, mely ama nevezetes vers megirigylésével a költő „ellesett” formaérzékéről is vall.

Szavai, képei mögött ott a természetélmény, a pontosan meg nem nevezhető táj, évszak zimankója. Mindezen kemény vonásokat csak akkor látjuk tisztán, ha visszafordítjuk a társadalomra. Nemzedéktársai közül Utassy a mestere ennek a rejtőző-nyíltságnak, s ha nem is az ő versében tapasztalt tökélyvel, Győri is megpróbál — sajátos viszonylatrendszert teremtven — jelentést adni szokvány szavainak (*bilincs, fogoly, pallos, ősz, vadszőlőlevél* stb.). Ha percekre elfelejti szolgálatát, megszűnik a képteremtés-kigondolás görcse, s e jótékony pillanat olyan kis remekműveket ad tollára, mint a *Kis himnusz*. Az *Elérhetetlen föld II.*-ben azok az oldódások emlékeztetnek, melyekben a bíráló szigor megértő mosollyá változik. Sorolhatnók a címeket: *Európa fölfedezése, Musée, Csak Ön után*, de legkívált a közép-európai helyzetre utaló *Craiova* bizonyítja e látásmód különleges, tárgyjal szembeni fölényét. A dal elemi ereje, s mindazon felül szigorú feddés, elítélés és megbocsátás világlik ki soraiból. „Bukdácslot József Áron / félszékely félromán / családja héthatáron / át s hont lelt Craiován.” S a befejezést az teszi frappánssá, hogy benne a József Attila-i szavak visszahangoznak: „József Attila itt járt / madár se szállt hova / nagy közös dolgaink hát / ringatta Craiova.”

A címadó vers, mintegy mottóként, a második antológia élére került. Folyamatosságot rögzít, a visszatekintés derűs békéjét sugallja, ám mi, a vállalhatósága ellenére is mást látunk benne: határkövet, melyet el kellett mozdítani, mértéket, melyet túl kellett lépni, hogy jobban lássék az új, a minőségileg más szakasz. Különösen Oláh Jánosra, a vers szerzőjére mondhatni, évtizedes küzdelme beérett: magabiztos lett, keserű és fanyar filozofikus verseit az intellektus vigyázza. Jólehet gúnyoskedik a fennkölt eszmékben s méginkább saját „íróságában” — a szellem embere kiszolgáltatottan, beleszólási jog nélkül téblábol a jelszavak és fegyverek árnyékában —, bánni tud a szóval és éremversei szerint a formával is. A szavak érvényességi körét a korábinál kisebbre vonja, a világ és benne az ember mint gonosz hatalmak játékszere saját vesztébe rohan, illetve megadásra kényszerül. A költő, viszonylagos helyzete magyarázza, nem tehet semmit, hajdanában ami lélekharang volt, az most sípoló tüdő, elszorult gége. Éppen hogy csak szuttogásra alkalmas.

Oláhnál ez a lefokozás a gondolati-erkölcsi tudatosodás jele; ő csupán megfigyelő, rossz kedvű hírnök, aki régi filozófiák és köznapi bölcsességek-badarságok garmadájból a hogyan továbbot akarja kihallani. Saját hang ez, látszólag békés, nyugodt, de lehetetlen észre nem venni a szarkazmus mögötti feszültséget. „Díszszemlék örömmámorában / egy szó nélkül esik el, aki elesik. / Fölötte írógép kopog csupán. / Szégyenletes mesterséget űzők, néha azt hiszem. / Szégyenkezhetne ugyanazért más is, és nem teszi.” Ez volna a *Történelmi lecke*, s a vers befejezése még csak tetézi a megfontolandó tanulságot: „Akárki akárkit eltaszthat / egy szebb jövő nevében. Semmit se hihetsz, / magadnak se már, többé gyanútlanul.”

Ha nemcsak az antológia Oláh-verseit nézzük, hanem a *Jel* című kötet együttesét, még szembetűnőbbben kirajzolódik a fásultság, a szorongás, a kudarcok utáni elbizonytalanodás megannyi összetevője. Szinte dokumentumképet kapunk, melyben a verssé érlelt — valójában az életből „ellesett” — dokumentum ötvöződik a látomásból kibomló, a politika, a filozófia, az erkölcs, a történelem keresztútján tanácstalanul vergődő ember kényszerképzetével. Eme különös életrajz azért figyelemreméltó, mert tudatosan éli meg benne a költő a tudatlan élethelyzeteit, döntéseit; lírahősénél kezdetben jottányival sem akar többet tudni. Objektív jegyzeteket ír, melyekben a kétségtelenül itt-ott előbukkanó monotonia már-már esztétikumként értékelhető; nem a szürkeség jellemző rá, a gondolkodni rest lomposága, hanem az újrakezdő konokság. És lehet hogy Oláh János, faragatlan lírahóst mimelve, egy tudatlant taszított a mélybe, de akit onnan ki akar húzni — kötöttségeitől mint terhektől meg akar szabadítani —, az már nagyon is éber, szellemre és erkölcsre egyként fogékony társadalmi lény.

Átváltozásai — ezért az éremversek megannyi maszkja, hangpróbáinak, átvállalt helyze-
teinek tűnő, álomszerű fensége — benső igényből születtek: egy Árpádként, egy Kőrösi Csoma Sándorként, egy Vörösmartyként akarja megélni a kort; Kassák és *Sekszpír* bár csak kép-

pel, motívummal földézett alakja mögé kíván bújni, hogy gyönyörködven régmúlt szófüzésekben és hangulatokban, mára érvényes lelkiállapotokat fogalmazzon költeménnyé. Egyik bírálójával szemben, nem hinném, hogy veszélyes út volna ez a játékos áthasonulási kísérlet, sőt oldódást vélek benne fölfedezni. A formai (és nemcsak formai) játékban pillanatnyi föl-szabadultságot látok, vázlatban is a rátalálás örömét. Mit keres?, megmondja a *Válaszúton*: „Próbálok meghatározni / helyemet, ami nincs, / ebben a világban...” S az egyik „éremvers”, a *Sekszpír-motívum* e keresgélést a sötétben botladozó kiútatlanságához teszi hasonlatossá: „egy durva kéz arcodba tömi dunnád, / saját bűződben fulladj meg alatta.” A forma kalandja naposabb tájakat ígért, de úgy látszik, evvel nem jár együtt a tematikai kötöttség lazulása. Oláh idáig jutott, s ez pesszimizmusa mélyülését is nyomatékosítja: a kihívó, meghökkenteni kívánó hangot gyorsan követte az önmardosó, kétellyel teli bezártság mint létforma, melyet nem a fekete versek jellemeznek, hanem leginkább annak fölismerése, hogy nincs, mert pillanatnyilag nem is lehet szabadulás.

(„LELKÜNK FAGYOS KASZÁRNYA”) Tagadhatatlan, a válogatás csalóka; van akit jobb fényben mutatna a legutóbbi önálló kötet (Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre), hiszen csak folyamatában érzékelhetők a változások. Rózsa Endrének az *Elérhetetlen föld II.*-ben kijelölt helye, épp az értékek koncentrálásánál fogva, sokkal biztatóbb, mint ahogy azt az egymás utáni kötetek olvasásakor gondoljuk. Rózsa erősen ragaszkodik József Attila örökségéhez, képeiben, külvárosi modorában, hanghordozásában mindig ott az — ha csak sejtelemnyi — utalás a halhatatlan mesterre. Jó szándékú feszeiséget mondanánk, éber, fe-gyelmezett történelmi készenlélet, mely által az őrző megittasul, hiszen mindig az osztály győ-zelmét akarja diadalra vinni. Még ha túlzónak is tűnik ez a didaktikus megfelelés, igaz. „Én / mindig az emberi lét peremén, / omló-málló kültelken élek” — olvashatjuk a *Kültelki ün-nepben*; ha értjük is a hangulatot, a sivárság megjelenítésének József Attila-i képét és igényét, nehezen tudjuk elfogadni azt a „feszés” modort, mely az érzékelésnek-láttatásnak csak egyik — jól ismert, másutt kikristályosodott — eszközével él.

Említettük, Rózsa Endre antológiabeli arca, bár a *Kültelki ünnep* itt is olvasható, jóval előnyösebb, mint önálló verseskötvényeiben. A *Déva várának*, az *Elsüllyedt csatatér* párverse-ként is üdvözölhető *Legendának*, a *Széchenyi őszének*, s nem utolsósorban a „*Se hía, se hója...*” című költeménynek köszönhető mindez. „Ki építi tovább iszonyunk Déva-varát, ha nem lakhatja senki?” — hangzik a nemzedéki kérdés, nem újdonságként ugyan, de minden sorában láttatva a nemzedékhez méltatlan fogadtatást s a tervszerűen bekövetkező „ellehetet-tenülést”. A *Legenda* meséje pedig egy furcsa készenléten örökös (?) hadseregről szól, vala-hai magukról, akik abban bizonytalanodtak el, hogy vártak. S a céltalan tétlenkedést, meg-mosolyogtatóan, harci feladatként mutatja meg a költő. A szokatlan képek és helyzetek arra föltétlen jók, hogy általuk a valóság szintje fölé — valóság volt ez a várakozás vagy álom, most már teljesen mindegy — egy kissé bizarr réteg kerülhessen, s a továbbiakban ez határoz-za meg a *támadás és védekezés* viszonyait.

A költő ura anyagának, keresetlen, groteszk gondolatvitele is közrejátszik ebben, oly egyszerűséggel meri nevetségessé tenni a hősi pózt s a militáns világot, melyben egymással szemben álló rakéták helyett csak papírhajók fröcskölik egymásra a vizet, hogy szinte belere-megünk. Amint a megfelelni akarás, rosszul fölfogott igazodás helyébe személyes élmény ke-rül, a verssé transzformáláskor elfeledtetik a költőt béklyózó *egyellen* példa, s mindez termé-szetesen kihat a versmondatokra, képekre is. Bár a *Széchenyi ősze* más alkotáslélektani pa-rancsra engedelmeskedik, azok a költemények figyelemreméltók, melyekben a főntebb meg-pendített egyéni érzésvilág tárul föl. A valamennyire rezignált hangú töprengésben („*Se hía, se hója...*”) sikerült leginkább az önironikus távolságtartás: minden egyszerre távoli és közeli, hétköznapi és fenséges, elodázható és halaszthatatlan. Ez a nyíltan bevallott önéletrajz — szü-letésnapra ünneplés — Kosztolányi Dezső-i „semmisségeken” rendül meg: egy valahai utazás emléken, egy kerthelyiségbeli sörözésen. S minden fölött ott van az idő múlása, a csigolyában

lassan sokasuló méz. A *Kilencek* közül talán Rózsa Endre a legvidámabb. Kedélye egyfajta biztonság. Harmóniára törekvő személyiségét, gondol-e erre, nem a filozofikus bökversek, modernnek vélt tudákos helyzetmagyarázatok védik, hanem a fölsímet erő: saját élményvilága.

A Kovács István költészetére jellemző sor — „*Páncélöklünk a csend*” — a *Sírvers Krzysztof Kamil Baczyński* című költeményben található. Vitathatatlanul utal a saját életművét behálózó és emberségét meghatározó lengyel élményre s nem kevésbé a szólás ritkaságára. És még valamire: a csönd is lehet vándorszó, fegyver, történelmi útmutató és irányjelző, csak érteni kell a mélységét, milyenségét, ismerni a hallgatás fokozataival épülő rejtjeleket. A versek szikársága innen származik, a képek nagy része meg a Bibliából. Tagadhatatlan, Kovács István a történelem szorítását, a kis népek, népcsoportok őrlődését ábrázolja verseiben. Személyes vereséggént éli meg a bibliai elárultatást, szenved a stációkat, verse szűk szavú gyónás, melyben a botorkáló isten-ember csak akkor világosodhat meg, ha át tudja tekinteni „bűnét”, a közép-európai történelmet.

Élményanyaga a sok utazásból táplálkozik — a költő egyben a magyar és a lengyel nép szabadságharcának tudós kutatója —, erkölcsi szigorral azt párolja verssé, ami testet-lelket megremegtető közösségi gond, belső parancsra megszólaltatott igény: a gyöngék védelme. Nem ámtja magát, helyzetét, helyzetüket pontosan érzékeli. Félbemaradt, önmagát kiforrti sohasem tudó történelem és nemzedék, melynek tagjaival „rablóspandúrt játszik a gyanakvás”. A Nádas Péternek ajánlott *Utazás III* a megcsalás természetrajzáról beszél, a képek sorozatán keresztül. Még ha negatív fejlődésről tanúskodik is, jól megkülönböztethetők a kiábrándulás-kiebrudaltatás fokozatai. „Március tollforgói, / elfagyott búzabokrok / borzonganak bennünk” — így a természeti képpé sűrített „szép halál”, melynek könnyed riadalmát akkor tudjuk csak igazán érzékeltetni, ha szembeállítjuk az ipari terméket is föl villantó könnyörtelen vel: „Szánkban megköt a gipsz, hogy ne átkozódhassunk: / kár a szóért.”

Gondolhatnók, a fulladás beálta ez, a cselekvésképtelenség megvallása. De Kovács István, e szempontból Illyésre hasonlít, nem ismer pesszimista verset, legalábbis abban az értelemben nem, hogy a bajnak néven nevezése már megoldást sürgető tett; avval hogy kimondja, csökkenti a feszültséget, elősegíti az oldódást. Magánéletét, ügyes-bajos (családi) dolgait úgy szólván kizárja a költeményből; vízióiban megvert, fölmorzsoló „kapcsolatok” végeérhetetlen sora. A Domokos Pál Péternek dedikált *Csángók*, jóllehet a velük szemben elkövetett bűnt, s az ábrázolás mélységét ez nem kibővíti, valamennyire még forma közt tartja a mondanivalót, esküszik a mives, érzékletes képre, a *Beolvasztás* már hiányos, sokkszerű mondataival, szürken kopogó ismétlődéseivel hat. Szabadvers, mely alig megy túl a tények rögzítésén; jövőszemléletének sivársága alakította ilyené: vádló hangú történelmi látlettelé, ahol nem is annyira a meg nem nevezett — de tudott! — címre küldött figyelmeztetés az érdekes, hanem a veszély érzékelése.

Az antológiabeli verseknél érzékletesebben mutatja e líra értékeit a költő második verseskötönyve, az *Ördöglakat*. Cikluscím is hírt ad a változásról: *A csönd fokozása*. Norwid, Petőfi, Krzysztof Kamil Baczyński, Radnóti, Szabédi László, Nagy László és Edward Stachura neve, a nevük által föl idézhető tartomány — a fekete halál — rajzolja a versek hátterét, s egyben a költősorsot, a történelmet rögzíti mint lehetséges jövőképet. Enigmatikus ez a kép, hiszen benne a történelem ördöglakatként van megőrizve. „Csak a hóhér változik, / meg a jós, / nem a szög, / csak a seb helye.” Tömör, végletekig letisztult beszéd ez; bár előzményét ismerjük, új hang: anélkül, hogy föladatnék bármi is, az egyetemes szenvedés (és borzalom) frappáns megfogalmazása.

Kiss Benedek és Utassy József költészetének értékei, hála a többiek kiteljesedésének, megváltozott hangjának, szerencsére már nem állnak annyira magukban, mint a kezdetekkor. S a magas átlaghoz viszonyítva látni igazán, hogy hová fejlődtek ők is. Van mihez mérni teljesítményüket, és ez akkor is jó, ha a költőcsoport inkább akar egységben mutatkozni, mint egymás mellé sorolható, sokszor azonos értékű önálló líravilágok megtestesítőjeként. Mind-

ketten elemi erejű dalosként indultak, kinek a vers természetes szólás, s lírai alkatukból következően szinte a megnyilatkozás egyetlen formája. (Tanulóévekben habzsoltak, talán náluk él leginkább a magyar lírahagyomány.) Antológiaiabeli verseikben már semmiféle kamaszos hit nincs, inkább keseredés észlelhető. Az avantgarde formavívmányai érintetlenül hagyták lírájukat, kísérletezésnek alig van nyoma. Anélkül, hogy megtagadnák mások költészettágitási próbáit, a belső fejlődést tartják célravezetőnek: a húsz év előtt ösztönösen elkapott hang, ráérezett forma kiteljesítését.

Kiss Benedek, egyre jobban érezhető, a mítoszra épít. Nem hagyja el, hogyan is hagyhatná, a reáliákat, de világát kissé megemeli, jó értelemben kimódoltá teszi. Észrevehető ez képvilágában, artisztikus szófüzésében, természetszeretetében, melyben mindig ott a csodaváró gesztus. Nála a vers kultikus szertartás, ünnep, melankóliára hajlamos személyisége — tudjuk a veszteség ezer okát — eme nyilvános gyónások által akar megigazulni. A paraszti élet- és munkaszokások éppúgy beléivódtak, mint a gyermekkori táj „temetett rétegei”: Nagylapos, Páskom, Öregszőlők, Ókördi-pusztá, Csonkatorony. Százados vereségek — köztük szegénység, bukott forradalmak — kínozzák, hiába a népkultúrából meríthető (?) harmonikus élet-eszmény, az ember védtelen, kiszolgáltatott. Már-már apokaliptikus, visszafordíthatatlan menetet lát a költő a *Beszélek*, *beszélész*, *beszél* című költeményben, egy újkori falanszter-lét — „Emberek: lágerlakók” — fenyegetését; elveszejtését mindannak, ami nehezen kiküzdött vívmány, közös sors, az autonómia megőrzésére tett kísérlet, egyszóval: emberi méltóság. „Masíroztat folyton az érdek, / bokáznak nemzedékek, népek, / zúzódnak nemzetek, üszkösül / négerré a szív körüskörül / e szép planétán, / és ha egy virág néz rám, / már az is eltitkolja nevét, / mert a lelkünk fagyos kaszánya, / hallik fogaknak csikorgatása. // Ha a békét föl nem találja — / belehal az emberiség!”

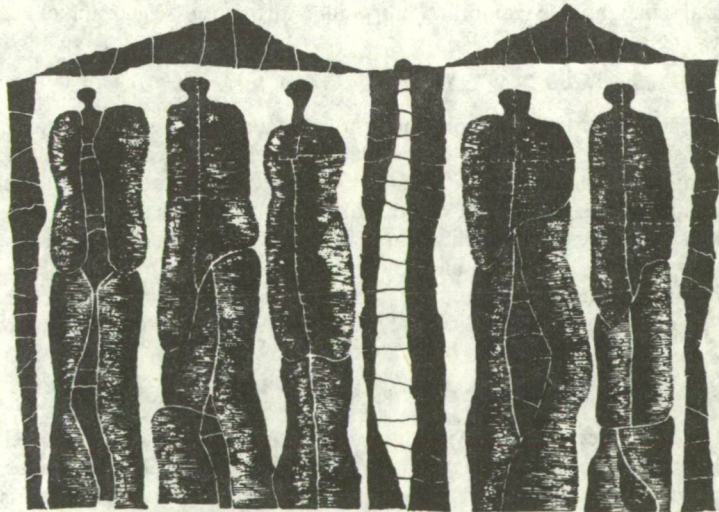
Kétségkívül e széppé fogalmazott, felelősségérzettől áthatott hangban, s a „megtisztított” szavakba (*üszkösül*, *planéta*) némi vörösmartys romantika vegyül, de a vízió funkciója egyértelmű: riasztani a még nem ébredt nemzeteket, visszaporolni a jövőtől a magukat csak lélekben megadott, de még megmenthető „holtakat”. A jobbára vízióban feltetsző líratartomány, egy rájuk testált örökség folytatásaként, emlékeztetőül, még egyszer vershívóvá teszi a „búcsúzik a lovacska” tragédiáját, ám a megidézés inkább az erőgyűjtés és tudatosodás jele, semmint az átvételé, a szolgálai körülmények közt megvalósuló utánzásé. A *Szemem parazsa mellett*, Kiss Benedek harmadik verseskötete, az önálló líravilág kialakításáért vívott küzdelem, a szenvedés sokasulásának terméke. Belőle két nagy költemény az *Elérhetetlen föld II.*-nek is kiemelkedő darabja. A *Sinka zásúka* a mítoszi látás és tárgyáthasonulás, a pogány életöröm által ihletett látnoki tudás megtestesítője. Tiszta hangjában, jelképrendszerében a vállalható hagyomány mint érték mutatkozik meg; ugyanakkor főhajtás a vers Sinka István előtt, a tőle elorozott módszerrel szolgáltat igazságot a költő a fekete bojtárnak. Szerkezetét tekintve a *Kenyeret anyám úgy eszik* épp a fönti vers ellentéte: egyszerűsége, leheletfinom fájdalmának fokozása körülírással, a népdalokéval rokon. Kiss Benedek költészetében ki nem egyenlíthető feszültség van a két pólus között: „csillagok bójái közt” hanykolódva — romantikára való hajlam — teszi közzé szenvedésözönét, azt, amit modern emberként él meg. S hogy nem számol az iróniával mint (némi) oldódást, fölszabadultságot hozó módszerrel, alig várható, hogy örökös megfeszítettség-tudata megváltozzék.

Utassy József csoporton belüli helye az új antológiával sem változott, a válogató most is neki tulajdonítja a legnagyobb értéket. Valószínűleg Fölfokozott éntudata, támadták is érte, személységvédjegy, ennek — oltalmi szerepének — köszönhető, hogy megőrződött a költő a különféle pokoljárások ellenére is. Utassy kozmikus igényét jelenti be, amikor az embert csillagok árvájaként értékeli, s folyamatrajzában első helyre kerül a *folyamatosság* igénylése, megmutatása. Petőfi, Ady, József Attila, Illyés Gyula, Nagy László, vélhetnénk a költészetébe emelt s azonnal áthasonlított líravilágokat szemlélve, a nemzeti sorsvállalás szépséges gyötrelmére figyelmeztetett, s ő hív meghallója a „sorskretás” (Sütő András) hangoknak. A második világháborút — apja odavesztett — személyes tragédiáknak élte át, de nemzeti ügyként, perelve

a hamisítókkal, a júdaspénnel-osztogatókkal. Ethosza a magyarázat, hogy — Bartók közép-európaiságára figyelve — egy nemzedék nevében kinyilvánította: „NEM ISZUNK CSATÁK-RA CSENDÜLŐ POHÁRBÓL! / csak tiszta forrásból.” Egy *Cantata Profana*-átirat az *Akár a szarvasok*, mely Szervátiusz Jenő fareliefje előtt tisztelegvén a megcsalás ezernyi fortélyáról, a választás erkölcséről szól. S a kolindában szereplő *Kilencek* látványát, akár csak a maguk helyzetét érzelve, kozmikussá növeli a költő. S e képtágítás — porszem és világegyetem — utal a költői módszer hatékonyságára, elevenségére is. „Kilencen? Kilencszázkilencvenkilencen! / S úgy sokasul a szám, immár Négymilliárd / fölött inog, lobog, veresedik a bárd.”

Veszteségérzete, drámai hangoltságú képei mögött ott a gyász méltósága. A kényes, büszke, a hiánytól ugyan megrendülő, de a meglopottságérzést is a jövőtudat szolgálatába állító gyászé. Magyarságélményét, nem kevés morális tartással, elemi erejűvé teszi, hogy a haza szerelmesként ünnepeletetik. Az elsutogott virágének és az udvarlóvers bája tudja csak közvetíteni azt a forró élményt, mellyel a *Magyarország!* fölkkavaró, szinte minden porcikát átjáró *élmény* lesz: a kötődés mélységének, a hova tartozás tudatának revelálása. „Úgy / ölelsz át, / sejtjeim fájnak, / hátadba körmeim holdvilágárkot vájnak, / ezeregy fényévnyi sáncot, / mai, / holnap bizáncok / ellen, / hogy védj magad / Szerelmem...” Tudjuk, e hatalmas költemény élményanyaga nem máról-holnapra alakult ki, Petőfi és a márciusi ifjak, miként a pályakezdő versek tanúsítják, adták az indítólökést, Ady szemérmes, szerelmet is bűjtató, magyarság-ostorozó dúhe, és József Attila mindenség akarása a kiteljesedést. Hány és hány hangulati megfelelés (Balassitól Radnótiig, Bartókig) kellett ahhoz, hogy a gyöngéd figyelem és komor ítélőképesség együttesében ábrázoltassék a morális lény elhatározó erejű figyelmeztetése: egy népnél sem vagyunk alábbvalók.

Utassy József költészete, és nemcsak a nagy versek (*Őszvilág, Ismeretlen katona, Szemfedő föld, Pohárköszöntő*) tanúskodnak erről, nemzedéki összefogó erő. Minden olyan érték megvan benne, mely az *Elérhetetlen föld* névvel illetett költőcsoport legjobbait is jellemzi: biztos ítélőerő, morális tartás, formaérzékenység. Jórészt neki köszönhető, hogy a hetvenes évek zűrzavarában, mely olykor-olykor a nemzettudatot is kemény próbák elé állította, fölhangozhatott a nemzedékét reprezentáló tiszta hang; s van okunk hinni, hogy e költészet a kortárs magyar líra értékfolyamát sem hagyta érintetlenül. Kár azon meditatálni, hogy a *Kilencek* vagy közülük egyik-másik költő megközelítette-e ama bizonyos földet. A föld, mert a kortársi ítélet sem csalhatatlan, úgy tűnik, egyszer elérhető, másszor elérhetetlen. S ez a bizonytalanságérzés mindaddig hajtóerő, amíg költészet lesz a világ. (*Magvető.*)

SZENTI ERNŐ GRAFIKÁJA